

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TEKİ ŞİİRLER VE ATASÖZLERİ

Zeynep Korkmaz

Bu yılın Mart ayında Ahmet Bican Ercilasun'un yeni bir eseri daha çıktı. Bilge Kültür Sanat Yayınevi'nden çıkan eserin adı *Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri*'dir.

Eseri bölüm bölüm ele alıp tanıtmakta yarar var diye düşünüyoruz.

SÖZ BAŞI (s. 7-10). *Dîvânu Lugâti't-Türk* hakkında genel bilgi veren ve çalışmanın niteliğini belirten birkaç sayfalık bir açıklama durumundadır.

GİRİŞ (s. 13-28) bölümünde, Kâşgarlı Mahmud, Divanı, Türk Boyları ve alametleri hakkında bilgi verilerek boyları birbirinden ayıran damgalar sıralanmıştır. Kâşgarlı Mahmud zamanındaki çeşitli Türk lehçeleri hakkında da genel bilgi verilmiştir.

Eserin birinci bölümü incelemeye ayrılmıştır. Bu bölümde *Dîvânu Lugâti't-Türk'teki* Türk şiiri ile ilgili çok yönlü açıklamalar yer almaktadır. Bu konudaki çalışmalar genellikle A) *Dörtlükler*, B) *Beyitler* bölümünde bir sınıflandırmadan geçirilerek açıklanmış bulunmaktadır. Bu bölümün diğer önemli bir konusu da *DLT* ve *Türk Atasözleri*'dir. *Dîvân*'da yer alan 266 atasözü yapıları bakımından bir değerlendirmeden geçirilerek yüklemli açılarından birtakım gruplara ayrılmıştır. Bunlardan 266'sı tekrarsız atasözleridir. 7'si *ti-* (demek) ve *ay-* (söylemek) fiilleri veya hitap içeren diyaloglu yapılardır. 2-4 yükleme sahiptirler: *Eşiç ayur tüpüm altın, kamaç ayur men kandamen* "Tencere der dibim altın, kepçe der ben nerdeyim?" *it ısırmaz at tepmes time* "İt ısırmaz at tepmez deme" (üç yüklem: *ısırmaz, tepmes, time*). *Kadaş, timiş kay-*

maduk, kadın timiş kaymış "Kardeş demişler kayırmamışlar; kayın demişler kayırmışlar" (dört yüklem: *timiş, kaymaduk, timiş, kaymış*) vb.

Eserdeki 258 atasözünden 102'si de iki yüklemlidir ve iki yargı bildirir: *Kuş kanatın er atın* "Kuş kanadıyla er atıyla; *tikmeginçe önmes, tilemeginçe bulmas* "Dikmeyince bitmez, dilemeyince bulunmaz" vb.

Eserde tek kanatlı atasözleri de vardır. Bunların 63'ü şartlı, 11'i zarf-fiilli yapıdadır: *İm bilse er ölmes* "Parolayı bilen, er ölmez." *Öküç adaki bolgınça buzağı başı bolsa yig* "Öküç ayağı olmaksansa buzağı başı olmak yeğdir." *Avcı neçe al bilse adığ ança yol bilir* "Avcı nice hile bilirse, ayı da onca yol bilir." *Yazıdaki süwlin edergeli ewdeki takagu ıçgınma* "Sülün avlamaya çıkıp da evdeki tavuğu elden kaçırma."

Eserin "İki Kanatlı Atasözleri" (s. 61) alt başlığında bu tür atasözlerinde bir-

birine koştur iki kanadın bulunduğu belirtilir. Bunlar geniş zamanlı, emir kipli veya yüklemsiz iki kanatlı atasözleridir.

Alp erig yawritma, ikılaç arkasın yağritma “Alp eri zayıflatma küheylanın arkasını yaralatma!”

Erkeç eti em bolur, eçkü eti yil bolur “Erkeç eti devadır, keçi eti yeldir.” vb.

“İki Kanatlı Atasözlerinde Nazım Unsurları” (s. 62) bölümünde şu bilgiler verilir:

İki kanatlı atasözleri genellikle paralel yapıdadır. Paralellik; kanatlardaki hece sayısı eşitliği veya yakınlığı, kafiye, redif, başkafiye, ses tekrarları ve benzer söz dizimleri ile sağlanır. Çok kez bunların birkaçı bir araya gelerek paralel yapıdaki atasözlerini oluşturur. Bunlar 3+3 hecelilerden başlayıp 4+4, 5+5, 6+6, 7+7, 7+8, 8+8, 9+9 hecelilere kadar uzanır. Bunlar dışında daha başka duraklı örnekler de vardır:

Ula bolsa yol azmas, bilig bolsa söz yazmas “Yol işareti olursa yol şaşırılmaz, akıl olursa söz yanılmaz.”

Alplar birle uruşma, begler birle turuşma “Alpler ile vuruşma, beğlere karşı durma.”

Keleşlig bilig üdreşür, keleşsiz bilig opraşur “Danışan akıl gelişir, danışmayan akıl yıpranır.”

Kuş kanatın / er atın “Kuş kanadıyla, er atıyla”

Kurug yığaç egilmes / kurmuş kiriş tügülmes “Kuru ağaç eğilmez, kurulmuş kiriş düğümlenmez.”

Tay atatsa at tınur / ogul eredse ata tınur “Tay at olunca at dinlenir, oğul er olunca baba dinlenir.”

“İki Kanatlı Atasözlerinde Anlam İlişkisi” (s. 64) bölümünde verilen bilgiler de şunlardır:

Bunlar kendi içlerinde: 1. *Sıralamalı*, 2. *Karşılaştırmalı*, 3. *Sebepl-Sonuç İlişkili* olmak üzere üçe ayrılır:

Öd keçer kişi tuymas, yalnuk oğlu meñgü kalmas “Zaman geçen kişi sezmez, insan oğlu ebedî kalmaz.”

Tagıç ugrukın egmes, teñizni kaygıkın böğmes “Dağı kementle eğemezler, denizi kayıkla engelleyemezler.”

Köp söğütke kuş konar, körklüg kişike söz kelir “Gür söğüde kuş konar, güzel kişiye söz gelir.”

Bu bölümlerde verilen atasözleri örneklerinin sayısı oldukça kabarıktır. Biz birer ikişer örnek vermekle yetindik.

“DLT’deki Atasözlerinin Sınıflandırılması” başlığında (s. 67) da “çeşitli ölçütlere göre” yapılan sınıflandırmalardan söz edilmektedir. Söz gelişi Brockelmann’ın sınıflandırması şöyledir:

1. Yalnız *Dîvân*’da görülen, başka yerlerde ancak pek uzak benzerleri bulunan savlar,
2. Öteki Türk boylarında da rastlanan daha yaygın savlar,
3. Türklüğü dışında da yaşayan uluslararası savlar.

Ercilasun, bu sınıflandırmada kullanılan ölçütü, “yaygınlık ölçütü” olarak adlandırmıştır. Bunun dışında “yaşama ölçütü”, “tema ölçütü” gibi ölçütler kullanılarak yapılan sınıflandırmalar da vardır.

Eserin ikinci bölümü, “Şiirler ve Atasözleri” başlığını taşır (s. 71 vd.). Bu bölümde şiirlerle atasözlerinin metinleri, bugünkü Türkçeye aktarmaları ve açıklamaları verilmiştir.

Şiirler, dörtlülüklerle ve beyitlerle yazılanlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Her biri de kendi içinde temalarına

göre sıralanmıştır. İlk şiir, Ercilasun'un "Türk" adını verdiği dördlüktür.

Kaçan körse anı, Türk
Ne zaman görse onu, Türk

Bodun, ayga aydaçı:
Halkı, sözcüleri şöyle der:

Muñar tegir ulugluk,
Buna yakışır büyüklük,

Munda naru keslinür.
Bundan sonra söz biter.

Talât Tekin'in çevirisine göre bu dördlüğün anlamı şöyledir: "Bir Türk'ü gördükleri zaman (yabancı) halk onun için şöyle der: "Büyüklük ve ululuk buna özgüdür; bundan sonra kesilir, biter."

Kitabın bundan sonraki sayfalarında dördlüklere bağlı *Bahar ve Tabiat, Küheylan, Bahar Geline, Gece, Kış ile Yazın Tartışması, Bozkırda Eğlence, Av Eğlencesi, Kurt Peşinde, Savaş ve Yiğitlik, Tangut-Katun Sını Savaşları* gibi şiirler yer almıştır. Örnek olarak *Kış ile Yazın Atışması* ve *Kurt Peşinde* şiirlerini vermek istiyorum:

KIŞ İLE YAZIN ATIŞMASI

Kış yay bile tokuştı,
Kış ile yaz savaştılar,

Kıñır közün bakiştı,
Öfkeli gözle bakiştılar,

Tutuşkalı yakıştı,
Tutuşmak için yaklaştılar,

Utgalı met ugraşur
Yenişmek için uğraşırlar.

Yay kış bile karıştı,
Yaz ile kış karışı durdular,

Erdem yasın kuruştı,
Hüner yaylarını kurdular,

Çerig tutup küreştı,
Saf tutup savaşa durdular,

Oktagalı utruşur,
Oklamak için duruşurlar.

Kış yaygaru savlayur,
Kış yaza doğru dikleşir,

Er at menin yavrayur,
Er, at benimle pekleşir,

İgler yeme sevreyür,
Hastalıklar seyrekleşir,

Et yin takı bekrişür,
Beden ve et pekişirler.

Tumlıg kelip kapsadı,
Soğuk kapladı yeri,

Kutlug yayıg tepsedi,
Kıskandı kutlu yazları,

Karlap ajun yapsadı,
Acunu kapattı karı,

Et yin üşüp emrişür
Et, beden titreşirler.

Sende kopar çadanlar,
Sende ortaya çıkar çıyanlar,

Kudgu siñek yılanlar,
Kara, sivrisinek, yılanlar,

Dük miñ kayu tümenler,
Kurtçuklar, binler, on binler,

Kudruk tügüp yügrüşür,
Kuyruk kıvrıp koşuşurlar.

Senden kaçar sondılaç,
Çalığışu senden kaçar,

Mende tınar kargılaç,
Kırlangıç bende yer tutar,

Tatlıg öter sanduvaç,
Bülbüller tatlı tatlı öter,

Erkek tışı uçraşur,
Erkek dişi bende çiftleşirler.

Öl kar kamug kışın iner,
Hep kışın iner çiğ ve kar,

Aşlık tarıg anın öner,
Onunla yetişir tahıllar,

Yavlak yağı mende tınar,
Kötü yağı bende bekler,

Sen kelipen tepreşür,
Sen gelince depreşirler.

Balçık balık yugrulur,
Balçık çamur karışır,

Çıgay yavuz yıgrılır,
Yoksul düşkün büzüşür,

Erñekleri ogrulur,
Parmakları titreşir,

Odguç bile evrişür.
Aleve tutup ovuşurlar.

Metinde görüldüğü üzere kış ile yaz karşı karşıya gelerek ve bütün kendilerine ait özellikleri ortaya koyarak atışmaktadırlar.

KURT PEŞİNDE

Kiçe turup yorır erdim,
Gece kalkmış yürüyordum,

Kara kızıl böri kördüm,
Kara kızıl kurtlar gördüm,

Katıg yanı kura kördüm,
Kati yayı hemen kurdum,

Kaya körüp baku agdı,
Dönüp baktı, tepeye ağdı.

İkılaçım erig boldı,
Küheylanım yüzer oldu,

Erig bolgu yanı kördi,
Hızlanmayı uygun gördü,

Bulut örüp kök örtüldi,
Bulut yükseldi, gök örtüldü,

Tuman turup tolı yağı,
Sis bastırdı, dolu yağıdı.

Udu barıp üküş ivdim,
Ardından hızla koşturdum,

Telim yorıp küçi kevdim,
Çok yürüyüp gücünü kırdım,

Atım birle tegü erdim,
Atımla yetişip çevirdim,

Mini körüp tüsi agdı,
Beni görüp tüyleri ağdı (diken diken oldu)

İtim tutup kodı çaldı,
İtim tutup yere çaldı,

Anıñ tüsin kıra yuldı,
Tüyünü koparıp yoldu,

Başın alıp kodı saldı,
Başını alıp yere saldı,

Boguz alıp tükel bogdı,
Boğazını ısıırıp boğdı.

Bundan sonra eserde yine dörtlülere bağlı *Ağıtlar, Bilgi, Bilgelik-Erdem, Aşk ve Sevda, İnsan İlişkileri* gibi bölümler yer almaktadır.

Ağıtlar bölümünden dörtlülükler hâlindeki *Alp Er Tonga Ağıdı* örnek gösterilebilir:

ALP ER TONGA AĞIDI

Alp Er Toña öldi mü,
Alp Er Tonga öldü mü,

İsiz ajun kaldı mu,
Yaman dünya kaldı mı,

Ödleğ öçin aldı mu,
Felek öcünü aldı mı,

Emdi yürek yırtılır,
Artık yürek yırtılır.

Ödleğ yarağ közetti,
Felek fırsat gözetti,

Ogrı tuzak uzattı,
Altan tuzak uzattı,

*Begler begin azıttı,
Beyler beyini şaşırttı,*

*Kaçsa kalı kurtulur?
Kaçsa nasıl kurtulur?*

*Ulşıp eren börleyü,
Kurtlar gibi uluşur erler,*

*Yırtıp yaka orlayu,
Yaka yırtıp feryat ederler,*

*Sıkırp üni yurlayu,
Islğa dönüşür tiz sesler,*

*Sıgıtap közi örtülür,
Ağıtlardan gözler örtülür.*

*Begler atın argurup,
Yordu atlarını beyler,*

*Kadgu anı torgurup,
Zayıflattı onları kader,*

*Meñzi yüzi sargarıp,
Bet beniz sararıp gider,*

*Kürküm añar türtülür.
Sanki safran sürtülür.*

Bu şiirin devamında beş dördlük daha yer almaktadır.

Kâşgarlı Mahmud'a göre Alp Er Tonga *Şehnâme*'deki *Afrâsiyâb*'dır. Türklerin büyüğü olarak değerlendirilen Afrâsiyâb *Toña Alp Er* olarak adlandırılır.

Burada Sn. Ercilasun tarafından Afrâsiyâb'ın ölümü konusu ile ilgili daha başka açıklamalar da yapılmıştır (s. 109-110).

Kitabın 110-126. sayfaları arasında:

Cömert Yiğidin Ardından Ağıt, Bilgi-Bilgelik-Erdem, Eski Bilginleri Hatırlamak, Gerçekçi Olmak, Aşk ve Ayrılık, Sevgilinin Tasviri, Sevgiliye Yalvarış, Güzele Yalvarış, Sevgilinin Hayali, Dedim- Dedi, İnsan İlişkileri ve Hilekâr Ortak gibi dördlüklere ayrılmış şiirler ve bunlarla ilgili açıklamalar yer almaktadır.

Bu bölümde *Hilekâr Ortak* başlığı altında 7 dördlükten oluşan manzum parçada, hilekâr bir ortakla iş birliği yapan bir tüccarın başına gelen çeşitli sıkıntılar ve duyduğu pişmanlık dile getirilmiştir.

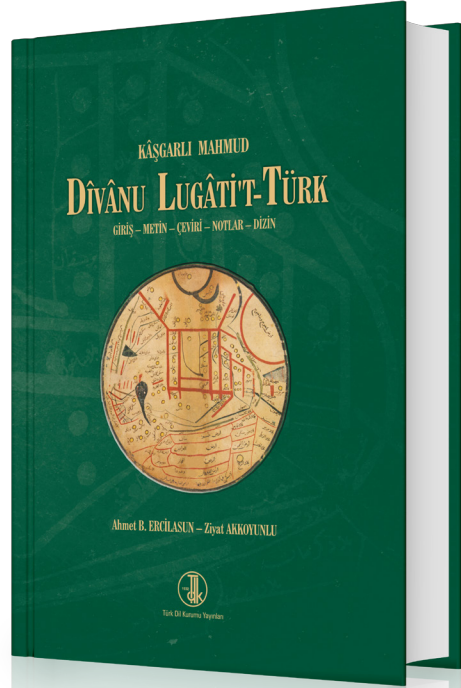
Bu bölümde bir yandan tarihî şahsiyetlere ait bilgi ve dördlükler yer alırken bir yandan da günlük yaşamda ve hayatın içindeki olaylarla ilgili bilgi, örnek ve değerlendirmeler yer almaktadır. *Vefasız Genç* (s. 125) ve *Dostluğun Bozulması* (s. 126) başlıklı küçük parçalar bunun tipik örnekleridir.

Bundan sonraki bölümde (s. 127-174) çeşitli konularda beyitlerle yazılmış şiirler yer almaktadır. Bunlar içerik bakımından *Terken Katun'a Arz; İyilik-Erdem-Öğüt; Gülümse; Mağrur Olma!; Konukseverlik-Cömertlik; Adım Cömertlik; Cömert Ol Ünün Yayılınsın!; Talih-Beylik; Beğ Varlıklı Olmalı; Öğütler; Uyum; Bilgeden Ayrılma; Öğüde Kos; Güzel Söz Öze Siner; Yetişkin Oğul; Tanrı'dan Kork; Hayat, Zahmettir; Zaman Ezip Geçen Yolcudur; Mala Düşkünlük-Cimrilik; Mala Üşüşen Akbabalar; Cimrilik; Konukseverlik; Cimri; Dünya Malı; Gönlü Yoksul; Sevgi-Güzellik-Özlem; Dal Boylu Kız; Kalbim Bildircin; İşveli Güzel; Özlem; Gizli Sevda; Kara Sevdalı; Bile Hançeri; Yalvarmanın Yararı Yok; Düşmanı Küçümseme; Avcı; Saray-Göller-Irmaklar; Sabah Kuşları; Buç Buç Öten Bülbül; Koyun Tüccarı; Kışa Hazırlık; Kaymaklı Yemek; Dilenci; Açlık* gibi beyitlere dayanan kişisel ve toplumsal konuları işleyen kısa manzum parçalardır.

Eserin son bölümü *Atasözleri*'ne ayrılmıştır (s. 175-203). Bu bölümde sosyal tecrübelerin olgunlaştırdığı değerli atasözleri yer almış bulunmaktadır. Sayın okuyucularımıza bu konuda da bir bilgi vermek ve toplumun değer ölçülerini dile getirmek için bazı örnekler sıralamak uygun olacaktır:

Kuş kanatın er atın “Kuş kanadıyla er atı ile muradına erer”; *İm bilse er ölmez* “Parolayı bilen er ölmez”; *Ot tise ağız küymes* “Ateş demekle ağız yanmaz”; *öd keçer kişi tuymas, yalñuk ogli meñgü kalmas* “Zaman geçer, kişi sezmez; insanoğlu ebedî kalmaz”; *Eşiç ayur tüpüm altun, kaniç ayur men kandamen* “Tencere der dibim altın, kepçe der ben nerdeyim?” *Tilkü öz inke ürse uduz bolur* “Tilki kendi inine ürse uyuz olur”; *Öküz adakı bolgınça buzağı başı bolsa yig* “Öküz ayağı olmaktansa, buzağı başı olmak yeğdir”; *awçı neçe al bilse adıg ança yol bilir* “Avcı nice hile bilirse, ayı da onca yol bilir”; *sartnuñ azukı arıg bolsa yol üze yir* “Tüccarın azığı temiz olursa yol üzerinde yer”; *künde irük yok begde kıyık yok* “Güneşte gedik yok, beyde cayma yok”; *alımçı arslan berimçi sıçgan* “Alacaklı arslan, borçlu sıçan” *aç ne yimes tok ne times* “Aç ne yemez, tok ne demez”; *ay tolun bolsa eligin imlemes* “Ay dolun ise elle gösterilmez. Çünkü gözü olan herkes onu rahatça görebilir”; *Ula bolsa yol azmas bilig bolsa söz yazmas* “Yol işareti olursa yol şaşırılmaz, akıl olursa söz yanılmaz”; *Ot tütünsüz bolmas, yigit yazuksuz bolmas* “Ateş dumansız, genç günahsız olmaz.”

Karga karısın kim bilir, kişi alasın kim tapar “Karganın yaşlısını kim bilir, kişininin alasını kim bulur.” *Kut belgüsi bilig* “Talihin işareti akıldır.” *Kız birle küreşme, kısrak birle yarışma* “Kız ile güreşme, kısrak ile yarışma.” (Bakire kızla güreşme; çünkü o güçlü olur ve seni yener. Yarışlarda da genç kısrakla yarışma; çünkü o attan daha güçlü ve ataktır; seni geçer. Sultan Mes’ud’u gerdek gecesinde eşinin tekmelemesi ve yere yıkması üzerine Karahanlıların kullandığı bir atasözüdür.) *İwek siñek sütke tüşür* “Acelecî sinek süte düşer” İşlerde aceleyi terk etmek için söylenen bir atasözüdür. *Anası tewlüg yuwka yapar, ogli tetig koşa kapar* “Anası hileci(-

dir) ekmeği ince yapar; oğlu zekidir çift çift kapar.” vb.

Türkçemiz atasözleri bakımından da çok zengindir, örnekleri hayli artırmak mümkündür.

Bu münasebetle belirtmek isteriz ki, *Divânü Lûgati't-Türk*'teki şiirler ve atasözlerinin dikkatli bir incelemeden geçirilmesi, Türk kültürünün şiirler ve atasözleri bakımından da ne denli zengin ve değerli olduğunu bütün tanıkları ile ortaya koymaktadır. Bu konudaki değerli tespit ve çalışmaları, Türk kültürünün derinliklerine inen değerli çalışmaları için Sayın Ahmet B. Ercilasun'a ne kadar teşekkür etsek azdır, hakkını ödeyemeyiz. Tekrar en derin sevgi ve saygılarımızla...